

УДК: 330.341:330.837

DOI: 10.33813/2224-1213.19.2019.11

Липов Володимир Валентинович,

доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародної економіки та менеджменту ЗЕД, Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
ORCID: 0000-0003-3215-0612
Lypov_vl@ukr.net

ГОСПОДАРЮВАННЯ І КУЛЬТУРА: ВІД НАТУРАЛЬНОЇ ФОРМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ ДО «ГЛАМУРНОГО» КАПІТАЛІЗМУ

Метою роботи є виявлення місця культури в організації господарської діяльності людини, уточнення культурологічного контексту співвідношення понять господарювання і економіка, вивчення механізму та інструментарію регулятивного впливу культури на процес організації господарської діяльності людини в ході еволюції форм господарювання. **Методологія** дослідження полягає в застосуванні діалектичного, логіко-історичного, порівняльного, інституціонального, комплементарного методів. Зазначений методологічний підхід дозволяє розкрити та піддати аналізу процес еволюції інституціонального забезпечення соціальної взаємодії суб'єктів господарювання в ході зміни його форм від натуральної до постеконічної, зокрема, такого перехідного явища як гламурний капіталізм. **Наукова новизна** роботи полягає в розширенні уявлень про вплив культурного контексту на еволюцію ролі й значення ключових форм руху благ в процесі зміни форм господарювання. Комплексне застосування діалектичного, логіко-історичного, порівняльного, інституціонального та комплементарного методів аналізу надає можливість глибше усвідомити еволюцію культурологічної детермінанти соціальної взаємодії суб'єктів господарювання в процесі зміни його форм. **Висновки.** Дослідження впливу культури на організацію господарської діяльності людини в процесі еволюції форм господарювання дозволило поглибити розуміння механізмів та інструментарію його здійснення. Результати складають основу вдосконалення організації взаємодії елементів інституціональної складової економічної системи в процесі її трансформації. Формування моделі гламурного капіталізму відбиває зростання ролі та значення культурного чинника в ході становлення, розвитку та гетерогенізації сучасних форм економічних та постеконічних відносин.

Ключові слова: господарювання, економіка, економічна культура, інституція, культура, цінності.

Липов Владимир Валентинович,

доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародної економіки і менеджмента ВЭД, Харківського національного економічного університету імені С. Кузнеця

Хозяйствование и культура: от натуральной формы хозяйствования до «гламурного» капитализма

Целью работы является выявление места культуры в организации хозяйственной деятельности человека, уточнение культурологического контекста соотношения понятий «хозяйствование» и «экономика», изучение механизма и инструментария регулятивного воздействия культуры на процесс организации хозяйственной деятельности человека в ходе эволюции форм хозяйствования. **Методология** исследования заключается в применении диалектического, логико-исторического, сравнительного, институционального, комплементарного методов. Указанный методологический подход позволяет раскрыть и подвергнуть анализу процесс эволюции институционального обеспечения социального взаимодействия субъектов хозяйствования в ходе изменения его форм от натуральной к постэкономической, в частности, такого переходного явления как гламурный капитализм. **Научная новизна** работы заключается в расширении представлений о влиянии культурного контекста на эволюцию роли и значения ключевых форм движения благ в процессе изменения форм хозяйствования. Комплексное применение диалектического, логико-исторического, сравнительного, институционального и комплементарного методов анализа позволяет глубже осознать эволюцию культурологической детерминанты социального взаимодействия субъектов хозяйствования в процессе изменения его форм. **Выводы.** Исследование влияния культуры на организацию хозяйственной деятельности человека в процессе эволюции форм хозяйствования позволило углубить понимание механизмов и инструментария его осуществления. Результаты составляют основу совершенствования организации взаимодействия элементов институциональной составляющей экономической системы в процессе ее трансформации. Формирование модели гламурного капитализма отражает возрастание роли и значения культурного фактора в ходе становления, развития и гетерогенизации современных форм экономических и постэкономических отношений.

Ключевые слова: *институция, хозяйствование, ценности, экономика, экономическая культура.*

Lypov Volodymyr,

D.Sc. (Economics), Professor, Professor department of international economic relations, Simon Kuznets National Economics University of Kharkiv

Economic and culture: from natural form of management to «glamour» capitalism

Abstract. The aim of the work is to identify the role of culture in the organization of human economic activity, to clarify the cultural context of the relationship between the concepts of management and economics, the study of the mechanism and tools of the regulatory influence of culture on the process of organizing human economic activity during the evolution of historical forms of management. **The methodology of the study** is to apply dialectical, logical-historical, comparative, institutional, complementary methods. This methodological approach allows to reveal and analyze the process of the evolution of the institutional provision of social interaction between business entities in the course of changing historical forms of management from natural to post-economic, in particular, such transitional phenomenon as glamorous capitalism. **The scientific novelty of the work** is to broaden the perceptions of the influence of the cultural context on the evolution of the role and importance of the key forms of the movement of goods in the process of changing the historical forms of management. The complex

application of dialectical, logical-historical, comparative, institutional and complementary methods of analysis provides an opportunity to grasp deeper the evolution of culturological determinants of social interaction of business entities in the process of changing historical forms of management. **Conclusions.** The study of the influence of culture on the organization of human economic activity in the process of evolution of historical forms of management has allowed deepening understanding of the mechanisms and tools for its implementation. The results form the basis for improving the organization of the interaction of elements of the institutional component of the economic system in the process of its transformation. Formation of the model of glamorous capitalism reflects the growth of the role and significance of the cultural factor in the course of the formation, development and heterogenization of modern forms of economic and post-economic relations.

Key words: culture, economic culture, economy, institution, values.

Постановка проблеми. Руйнівні наслідки трансформаційних перетворень на пострадянському просторі з усією наочністю продемонстрували обмеженість і ущербність неокласичної концепції людини економічної. Розширюється спектр методів, використовуваних в ході вивчення процесів економічного розвитку. Отримує розвиток інституціональний напрям економічних досліджень. Все активніше залучаються досягнення інших наук. Формується цілий ряд суміжних наукових дисциплін. До вивчення особливостей економічної поведінки залучаються досягнення таких наук як філософія господарства, соціальна економіка, економічна соціологія, інституціональна економіка, економічна психологія, поведінкова економіка. Істотний потенціал виявлення і дослідження чинників, що стимулюють або гальмують економічне зростання, має культурологічний підхід.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Критика мейнстріму сучасної економічної теорії зумовила появу значної кількості праць, присвячених дослідженню впливу культурних чинників на організацію господарської діяльності людини. Серед робіт, що викликали широкий резонанс, можна назвати підготовлене під керівництвом Л. Харрісона та С. Хантінгтона колективне дослідження «Культура має значення. Яким чином цінності сприяють суспільному прогресу», особисті праці Л. Харрісона «Хто процвітає. Як культурні цінності сприяють успіху в культурі і політиці», «Головна істина лібералізму. Як політика здатна змінити культуру і врятувати її від самої себе», колективна монографія «Багатогранна глобалізація. Культурне різноманіття в сучасному світі» за редакцією П. Бергера та С. Хантінгтона, порівняльні дослідження культур Р. Інглхарта, Ф. Тромпенарса, Г. Хофстеда, Ш. Шварца, Ф. Фукуями. Значна увага приділяється проблемам організації кросскультурної взаємодії. Варто вказати на роботи Р. Гестеланда, Р. Льюїса, Г. Тріандіса, Н. Холдена, А. Пуртінга, М. Сігалла, П. Дасена, С. Мясоедова, Н. Лебедевої та А. Татарко. Розповсюдження отримав такий тип видання як практичні рекомендації-путівники з організації взаємодії з представниками інших культур. Серед такого типу робіт варто назвати праці М. Босрок, Т. Моррісона та У. Конвея. Окреме місце серед досліджень впливу культури на економічну діяльність людини займає ґрунтовний огляд Ш. Бегельсдейка та Р. Маселанда «Культура в економічній науці: історія, методологічні роздуми та галузі

практичного застосування в сучасності». Увага до історії та методології відповідних досліджень поєднується з аналізом напрямів практичного застосування знань про вплив особливостей культури на підприємницьку діяльність, організацію корпоративного управління, міжнародний бізнес, дистанцію довіри.

Визначення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідники акцентують увагу на порівнянні культур господарювання, організацію кросскультурної взаємодії. Однак, за межами поля зору лишаються питання, пов'язані з теоретичним обґрунтуванням впливу культурного контексту на еволюцію форм господарювання, що набуває особливого значення як у процесі трансформаційних перетворень на пострадянському просторі, так і в ході розгортання змін у самій глобальній економічній системі.

Метою роботи є виявлення місця культури в організації господарської діяльності людини, уточнення культурологічного контексту співвідношення понять господарювання і економіка, вивчення механізму та інструментарію регулятивного впливу культури на процес організації господарської діяльності людини в процесі еволюції форм господарювання. В процесі роботи використовувались діалектичний логіко-історичний, порівняльний, інституціональний, комплементарний аналізи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під культурою ми розуміємо складну гомеостатичну систему позабіологічної природи, що містить сукупний досвід видового існування людини і забезпечує накопичення, відтворення, розвиток і використання цього досвіду, паралельно з відтворенням видових ознак самої людини [Культурологія, т. 1, 2007, с. 1042]. Вона включає створені людьми штучні об'єкти і порядки, завчені форми людської поведінки і діяльності, знання, зразки самопізнання і символічного позначення навколишнього світу. Культура виконує функції адаптації, комунікації, інтеграції, соціалізації членів суспільства, збереження і спадкування накопичених суспільством знань. Дослідники виділяють когнітивну, експресивну та оцінну складові культури, конструктивні (категорії, сценарії, концепції, методи) і переважно регулятивні (цінності, звичаї, норми) її форми. Культура зумовлює особливості відносин між людьми, соціальні стратегії, що використовуються, стиль і спосіб життя. Саме з цієї причини дослідження культури набуває особливої значущості в умовах все більшої інтеграції національної економіки у світове господарство. Воно дозволяє відповісти на питання про те, чому елементи культури, що забезпечили успіх найбільш розвиненим країнам, гальмують розвиток відстаючих.

Важливими особливостями культури, що зумовлюють можливість її трансформації, запозичення і трансплантації елементів інших культур, є системна цілісність, синергізм, організаційна складність і співмірність, доцільність, здатність до самовідтворення і саморегуляції [Липов, 2011, с. 162–166].

Діалектичну цілісність культурі надає наявність двох її протилежних, але нероздільних граней – матеріальної і духовної. У свою чергу сама матеріальна сторона людської культури носить дуалістичний характер, адже її носієм виступає речовина природного похо-

дження, перетворена людиною в процесі життєдіяльності. Вона забезпечує фізичне виживання суспільства. Але саме її існування, відтворення в придатному для застосування вигляді неможливе без накопичення, передачі та використання духовного досвіду. Адже в ньому концентруються знання про навколишній світ, способи пристосування до нього, засоби його перетворення.

Особливу грань духовної культури складають *цінності та норми соціальної взаємодії*. Комплементарність різних елементів культури інтегрує її в єдине ціле. Вона забезпечує можливість існування культури як специфічного феномена, що виділився з природного середовища і виконує репродуктивні і адаптаційно-орієнтаційні функції. Комплементарність зумовлюється еволюційним характером відбору її елементів, що забезпечує можливість включення в неї лише тих компонентів, які відповідають об'єктивним потребам, здатні вписатися в неї в якості невід'ємних складових. Це об'єднання забезпечує набуття культурою, як цілісним системним феноменом, нових властивостей, що не зводяться до властивостей окремих її частин. Культура має такі системно комплементарні характеристики як багатомірність, різноманіття можливих форм зв'язку, багатокритеріальність, багатоманіття елементів, різнорідність циркулюючої інформації, мінливість стану структури і складу.

Комплементарність елементів культури забезпечується еволюційним відбором тих варіантів, поєднання яких веде до вдосконалення на рівні системи в цілому, і не властиве окремим елементам, формування інтегральних властивостей і якостей. Збереження будь-якого елемента культури в процесі еволюційного відбору свідчить про його значущість в процесі життєзабезпечення системи. Вона може проявлятися як безпосередньо у функціях, що їм виконуються, так і опосередковано, побічно. Це відбувається, коли в силу будь-яких причин, навіть ціною втрати власних первинних функцій, елемент культури отримує значимість каталізатора життєво необхідних процесів, здійснення яких без його участі опиняється під загрозою.

Діалектичність культури як цілісного соціального явища проявляється не лише в протистоянні матеріальної і духовної її граней. *По-перше*, специфіка фізіології мислення людини знаходить своє втілення в двох протилежних механізмах орієнтації людини в середовищі проживання і похідних від них двох протилежних типах культурного досвіду – раціонально-логічного та емоційно-чуттєвого. Як наявність двох заснованих на різних принципах обробки інформації, що комплементарно доповнюють один одного, півкуль головного мозку є передумовою становлення, власне, людського мислення, так і диференціація типів культурного досвіду забезпечує формування цілісної людської культури. *По-друге*, вона простежується в одночасному існуванні в суб'єктивній (реалії свідомості конкретного носія культури) і об'єктивній (соціальна матеріалізація культурного досвіду) *формі*. Суб'єктивна форма невіддільна від об'єктивної, оскільки, з одного боку, саме сприйняття особистістю феноменів навколишнього світу як явищ культури неможливе без попередньої соціалізації суб'єкта, засвоєння ним, «об'єктивації» досягнень людської культури. З іншого боку, об'єктивація культурного досвіду можлива

лише як результат об'єднання культурного досвіду, існуючого в суб'єктивній формі. Та й проявляється він у свідомості конкретних суб'єктів. *По-третє*, діалектика протистояння об'єктивного і суб'єктивного в людській культурі служить підставою ще однієї форми суперечності. Кожен культурний феномен має самостійне буття. Саме воно і виділяє його з безмежного моря інших явищ культури. Але самостійність завжди обмежена його включеністю в світ культури (частина/ціле). Вона окреслюється формою і функціями, ним виконуваними. Як частина системи він виявляється включеним в різноманітні зв'язки і відносини, комплементарність яких складає відправну умову існування будь-якого культурного феномена.

Діалектика співвідношення суб'єктивного і об'єктивного в культурі знаходить своє втілення в *ціннісних орієнтаціях й інституціях* як елементах культури, їх становленні *від індивідуального до специфічного і загального*. Як результат формування та закріплення в колективній свідомості найбільш ефективних форм соціальної взаємодії, вони відображають об'єктивну сторону суспільних відносин. У той же час умовою їх існування є прийняття конкретними індивідами як суб'єктивного знання, знання, яке знаходить своє втілення в повсякденній діяльності людей. В цьому і полягає одна з відмінностей інституцій від норм і правил народів і цивілізацій, які давно зійшли з історичної арени.

Дослідження культури в контексті її впливу на організацію людської діяльності, соціальної взаємодії дозволяє виділити кілька рівнів регуляції (табл. 1)

Регулятори соціальної взаємодії і культура

Таблиця 1

Рівень	Елементи регулювання
Безсвідоме	потреби (що нами рухає), інстинкти, колективне несвідоме, архетипи, етосні цінності, способи мислення (як ми діємо)
Свідоме	потреби, інтереси (що), знання, вміння, прийоми мислення (як)
Підсвідоме	потреби, цінності (що), стилі мислення, навички (як)
Надсвідоме	інституції, національні, професійні стилі мислення, переважні ціннісні орієнтації національних культур (що, як)

Інструменти регулювання людської діяльності і взаємодії розділені на дві групи і чотири рівні. До першої групи віднесені ті, які виступають в якості стимулу або мотиватора (що нами рухає), а до другої – ті, які, власне, і визначають порядок діяльності (як ми діємо). Ключове значення в процесі формування культури має двосторонній рух між свідомим і надсвідомим рівнями регулювання. Він пов'язаний, з одного боку, з об'єктивуванням у суспільній свідомості індивідуального суб'єктивного досвіду (формування культури), а з іншого – із засвоєнням (суб'єктивізація) індивідами в процесі соціалізації об'єктивного культурного досвіду, накопиченого попередніми поколіннями (успадкування культури).

Як правило, інституціоналізація, закріплення в якості елементів культури певних алгоритмів соціальної взаємодії передбачає їх засвоєння до рівня навички (підсвідоме), автоматичного застосування в певних ситуаціях [Липов, 2014]. Людина, керуючись будь-якою нормою соціальної взаємодії, як правило, не замислюється про саму норму. Більш того, більшість норм ми засвоюємо мимоволі, слідуючи поведінці інших людей. Лише незначну частину норм, як правило, пов'язаних з професійною діяльністю, ми засвоюємо шляхом цілеспрямованого навчання. Та й ті, в разі постійного відтворення, в якості навичок, передаються на рівень підсвідомого. Потрапляння людини в певну ситуацію, інституційний контекст, який виступає в ролі психологічного тригера, запускає відповідну інституціоналізовану реакцію. Одночасно засвоєння такої норми означає підключення людини до надіндивідуального, соціального рівня регулювання діяльності. Парадоксальність ситуації полягає в тому, що чим менше члени соціуму усвідомлюють наявність певної інституції, норми поведінки, тим вона ефективніша. Дієві інституції – це інституції, які потрапляють у сферу неявного, мовчазного знання. Ми настільки добре знаємо норму, дотримуємося її, що вже «забули» про те, що знаємо. Ми виконуємо її автоматично. Ще складніша справа з не-свідомим рівнем. Інстинкти, колективні архетипи, колективне не-свідоме – ті елементи нанорівня, які формують основи цивілізаційної ідентичності, її стабільності і спадковості. Цей рівень регулювання людської діяльності, впливаючи на неї, взагалі залишається недоступним людській свідомості.

Вихідною передумовою формування національно-культурної специфіки організації господарської діяльності людини виступає матеріально-технологічне середовище. Особливості його впливу, залишаючись відносно стабільними і незмінними протягом тисячоліть господарського буття людських спільнот, справляють визначальний вплив на формування домінуючого стилю мислення, суспільних цінностей, світогляду, а через них – й інституцій та інститутів (табл. 2).

Таблиця 2

Середовище господарювання, мислення, господарські цінності і культура

Соціальні властивості матеріально-технологічного середовища: окраїнність/серединність розташування; вихід до моря, судноплавні річки; характер кордонів; характер, віддаленість, партнерів; ландшафт; наявність відтворюваних і мінеральних ресурсів; клімат	
Роздільність використання	Нероздільність використання
Стилі мислення	
Лівопівкульне, логічне	Правопівкульне, інтуїтивне
Культура (за Р. Бенедикт)	
Провини	Сорому
Культурна ментальність (за П. Сорокіним)	
Чуттєва	Ідеаціональна

Закінчення таблиці 2

Цінності	
Етносні, релігійні, ідеологічні, правові, політичні, господарські	
Соціальні орієнтації ціннісної системи (за С. Кирдіною)	
Субсидіарність Західної інституційної матриці, релігійні цінності протестантизму	Комунітарність Східної інституційної матриці, цінності традиційних релігій
Переважні ціннісні орієнтації національної культури (за Г. Хофстедом)	
Переважно індивідуалізм, мала дистанція влади, короткострокова орієнтація, позитивне ставлення до невизначеності	Переважно колективізм, велика дистанція влади, негативне ставлення до невизначеності, пріоритет довгострокової орієнтації

Специфіка національних культур закладається вже на рівні стилів мислення (пріоритет лівопівкульного, логічного або правопівкульного просторово-образного сприйняття світу – *несвідоме*). Типи розумової діяльності зумовлюють специфіку сприйняття й осмислення людиною навколишньої дійсності. З протилежного боку, вони самі обумовлені цією реальністю, є результатом довгострокового впливу матеріально-технологічного середовища проживання людини. В процесі навчання індивід засвоює безліч прийомів раціоналізації розумової діяльності (*свідоме*). Відточені до автоматизму, рівня досвіду вони стають основою індивідуального стилю мислення (*підсвідоме*). Однак цей індивідуалізм, специфічне, обмежується контекстом культурного досвіду соціальної спільноти, до якої людина належить, і обумовлює спільність національних, професійних стилів мислень (універсальне, загальне, надсвідоме).

У процесі економічної модернізації відбувається перехід від домінування характерного для традиційного суспільства правопівкульного просторово-образного до лівопівкульного, логічного типу мислення. Якщо перший, переважно східний тип мислення, передбачає цілісне сприйняття навколишнього світу на основі інтуїтивного осягнення взаємозв'язків і взаємовідносин його елементів, то другий, переважно західний тип мислення, передбачає моделювання систематичних відносин на основі безумовних положень. Особливості домінуючого типу мислення зумовлюють специфіку сприйняття навколишнього світу, його осмислення, вибору цілей, інструментів діяльності і соціальної взаємодії, національної культури в цілому [Нейсбит, 2012].

Специфіка домінуючого типу розумової діяльності справляє визначальний вплив на формування національного менталітету як сукупності загальноприйнятих для соціально-політичної або етнічної спільноти алгоритмів пізнавальної (розумової) діяльності, загально-визнаних соціально-психологічних понять (уявлень, характеристик, цінностей) у сфері соціальної взаємодії і патернів господарської діяльності (інституцій).

Р. Бенедикт виділяє культуру провини і культуру сорому. Культура провини – комплекс соціально-етичних поглядів, згідно з якими особисте усвідомлене ставлення людини до оточуючих, поведінка, відносини з ними регулюються внутрішніми моральними нормами і загрозою покарання за їх порушення. Культура провини характерна для західних суспільств. Витоки містяться в християнському світогляді. У свою чергу, під культурою сорому пропонується розуміти комплекс соціально-етичних переконань, згідно з якими ставлення людини до оточуючих, поведінка, взаємини з ними, свідомо чи не-свідомо, регулюються установками про місце, обов'язки і ролі людини в навколишньому суспільному середовищі, відповідальністю перед іншими, засвоюваними на некритичному рівні в процесі соціалізації. Цей тип культури властивий народам Сходу [Бенедикт, 2007].

Концепція соціокультурної динаміки П. Сорокіна дозволяє простежити зв'язок між особливостями еволюції культурної ментальності і характером господарської діяльності в тому чи іншому суспільстві, динаміку їх розвитку в процесі історичної еволюції. Вчений виділяє два опозиційних (активно-чуттєвий і аскетично-ідеаціональний) і ряд проміжних (активно-ідеалістичний, ідеалістичний, пасивно-чуттєвий, цинічно-чуттєвий, псевдо-ідеаціональний) типів культурної ментальності [Сорокин, 2000, с. 39–79].

На рівні цінностей ми так само знаходимо зв'язок з домінуючим стилем мислення. Пріоритет цілісного, просторово-образного сприйняття світу – об'єктивна передумова домінування колективістських цінностей. Пріоритет логічного – індивідуалістичних.

Особливу роль у формуванні специфіки національних культур господарювання та інституційних систем, зокрема, відіграють релігійні цінності. Іудаїзм і християнство націлюють людину на перетворення світу, індивідуальну відповідальність за свою долю. Іслам орієнтує на перетворення світу, проте діяльність людини обмежується приписами Корану. Буддизм, індуїзм – на відхід від матеріального світу через зосередження на індивідуальних духовних переживаннях за умов збереження соціальних зобов'язань. Конфуціанство (відточена до рівня релігії філософська система) – прагматизм на основі пристосування до світу і ритуалізації всіх сторін життя. По суті, у випадку з еволюцією релігійних світоглядних систем ми стикаємося з поступовою гетерогенізацією світогляду через поєднання двох стилів мислення – Західного, аналітичного, що виділяє людину з навколишнього світу і націлює на активне його перетворення, і Східного, інтуїтивного, спрямованого на вбудовування людини в навколишню дійсність і зорієнтованого на слідування «природному шляху». При цьому Іслам, Індуїзм і Буддизм представляються проміжними, гібридними варіантами, що включають елементи обох підходів.

Господарська, економічна діяльність постають елементами культури (Рис. 1) [Липов, 2004, с. 13].

Рис. 1. Господарювання й економіка як елементи культури

Господарювання – діяльність людини, спрямована на забезпечення відтворення власного існування як окремого індивіда та як частини соціуму, відтворення суспільства як єдиного соціального організму. Господарська культура – частина культурної спадщини, яка безпосередньо забезпечує накопичення, збереження, використання та передачу від покоління до покоління найбільш ефективних алгоритмів господарської діяльності, господарювання – форма діяльності, що забезпечує безперервне самовідтворення суспільства як соціального організму. Господарська культура являє собою систему цінностей, смислів, символів, знань, традицій, що забезпечують мотивацію і регуляцію господарської діяльності людини і визначають форму її здійснення, а разом з тим і сприйняття її соціумом [Зарубина, 1998, с. 11].

Економічна форма господарювання – далеко не єдина його форма. Більше того, навіть у розвинених країнах закріплення ринку, економічної форми господарювання в якості домінуючої постає за історичними мірками явищем новим, що лише порівняно недавно замінив натуральну форму господарювання. Старт цьому процесу надали буржуазні революції в Нідерландах та Англії. Більш того, вже в 70-х роках ХХ століття в розвинених країнах розпочався процес формування нової, постеконічної форми господарювання. При цьому *еволюція форм господарювання виявляється нерозривно пов'язаною зі зміною форм господарської культури*. Ускладнює цей процес те, що становлення нової форми господарювання зовсім не означає повного відмирання старої. Домінування ринкових відносин обміну між незалежними суб'єктами економічної діяльності не означає відмови від реципрокних відносин в рамках домогосподарств, перерозподілу в рамках підприємств і між домогосподарствами, підприємствами і державою. Відповідно, в рамках господарської культури можна виділити складові, властиві культурі натурального, економічного і постеконічного способів господарювання. (табл. 4).

Таблиця 4

Еволюція форм культури господарювання [Липов, 2004, с. 31]

	Форми господарської культури			
	Доекономічна	Економічна		Постекономічна
Тип господарювання	Натуральне	Економічне		Постекономічне
Вихідна основа	Працінності рода	Нормативно-право- ві інститути госпо- дарювання		Ціннісна система особистості
Характер діяль- ності	Передтрудо- ва діяль- ність, праця	Праця	Творча пра- ця, підприєм- ництво	Творчість
Мета діяльності	Виживання роду	Життєзабез- печення ін- дивіду	Прибуток	Самоактуа- лізація
Відношення до середовища гос- подарювання	Людина – частина й підкоряєть- ся його за- конам	Використан- ня	Людина над ним й актив- но його пере- творює	Людина – його части- на й взаємо- діє з ним
Характер потреб	Нижчого рівня	Тенденція просування до соціаль- них та осо- бистісних	Домінування економічних форм само- ствердження	Самореалі- зація

Дослідження еволюції культури господарювання дозволяють прослідкувати зміни базових культурних підстав мотивації включення індивіда в процес соціального відтворення. Розмежування в рамках господарської культури її різновидів, пов'язаних зі специфічними формами господарювання, дозволяє доповнити аналітичний інструментарій аналізу взаємодії суб'єктів господарської діяльності. Для характеристики руху благ в архаїчних суспільствах (абсолютне домінування натуральної форми господарювання) К. Поланьї запропонував поняття реципрокності (*reciprocus*) [Поланьї, 2002, с. 27–29]. Вона передбачає *рух блага в рамках соціальної мережі на основі відносин взаємності і симетрії* [Поланьї, 2002, Поланьї, 2006]. До інструментів забезпечення реципрокних відносин відносять дар і трату.

Еволюція форм господарювання, зміна господарських культур, що домінують, зовсім не означала відмови від реципрокності. Полетарний або азійський спосіб господарювання (форма господарювання) постає як період переходу від натурального до економічного способу господарювання. В його основі поєднання реципрокних відносин у рамках основних господарюючих одиниць і редистрибутивних (перерозподільних) відносин на рівні державних утворень в цілому. Інструментами редистрибутивних відносин виступають здачі і роздачі. Становлення економічної форми господарювання було забез-

печено виділенням обміну в якості домінуючої форми господарської взаємодії. Його інструментами постають купівлі і продажі. Однак і в рамках економічного способу господарювання на периферії господарського життя зберігаються реципрокні відносини, а відносини редистрибуції зберігають значення основоположного чинника соціальної інтеграції господарського процесу в рамках держави. Реципрокність становить основу руху благ, перш за все, в рамках домогосподарств, редистрибуція – між державою і господарюючими суб'єктами. Формування гламурного капіталізму на етапі переходу до постеконічної формації дозволяє простежити своєрідну експансію інструментів реципрокних відносин в нових умовах господарювання безпосередньо в сферу економічних відносин. Гетерогенність інституційних основ господарської культури окремих форм господарювання знаходить своє втілення в переплетенні форм руху благ, властивих як економічній, так і натуральній, постеконічній формам господарювання (табл. 5).

Таблиця 5
Базові інституції руху благ [Липов, 2013, с. 29]

Форма руху	Дар	Трата	Перерозподіл (здачі/роздачі)	Обмін (купівля/ продаж)
Спосіб господарювання	До-, постеконічний	До-, постеконічний	Економічний, азійський	Економічний, товарний
Статус контрагентів	Дарувальник /обдаровуваний (донор/ реципієнт)	Отримувач/ прохач	Центр і периферія	Покупець/ продавець
Зв'язки	Родинні	Родинні й територіальні	Територіальні	Ринкові
Організаційна основа	Горизонтальні персоніфіковані мережі, може породжувати ієрархію	Вертикальна залежність, горизонтальні зв'язки	Вертикальна супідрядність	Деперсоніфіковані горизонтальні контакти
Мета	Відтворення групи	Відтворення і розвиток співтовариства	Відтворення суспільства	Максимізація прибутку
Передумова	Диференціація ресурсних можливостей групи	Диференціація ресурсних можливостей соціоприродної відтворювальної системи	Диференціація владних і статусних позицій	Розподіл та індивідуалізація праці в суспільстві
Капітал	Соціальний	Соціоприродний	Адміністративний	Економічний

Закінчення таблиці 5

Форма руху	Дар	Трата	Перерозподіл (здачі/роздачі)	Обмін (купівля/продаж)
Примус	Соціальний	Соціоприродний	Організаційно-управлінський	Економічний
Механізм примусу	Втрата довіри, соціальна ізоляція	Неформальні санкції, кара з боку вищих сил	Формальні санкції	Формальні санкції та неформальні силові методи
Основний принцип	Симетричність дарів	Взаємність	Центричність	Еквівалентність угоди

До дослідження відносин реципрокності звертаються М. Мосс [Мосс, 1996], М. Годельє [Годельє, 2007], Ж. Батай [Батай, 2003]. Дар, за твердженням М. Мосса, – добровільна передача чогось, що належить одному суб'єкту, – іншому, щодо якого передбачається, що він не може цей дар не прийняти. Умовами формування «дару» за М. Годельє є: домінування особистісних відносин, традиція подвійних взаємних відносин-зобов'язань, сприйняття безкорисливості як інструменту забезпечення відтворення себе і групи. Діалектичність соціальної сутності дару яскраво виражено у висловленні вченого: «Те, що зобов'язує дарувати, є те, що дарування зобов'язує (виділено мною – В.Л.)» [Мосс, 1996, с. 22]. Рух благ в «господарюванні дару» лише опосередковує соціальні відносини, які набувають дуальної форми. Відносини солідарності доповнюються відносинами переваги. Прийняття дарунка ставить одержувача в становище боржника. Дар одночасно зближує і роз'єднує учасників, оскільки ставить одного з них у залежність від іншого. Відповідно дарування може одночасно виступати і засобом вибудовування ієрархічної структури суспільства.

Особливістю трати як форми й інструменту формування соціальних відносин є розширення соціального й природного кола суб'єктів взаємин за умов збереження їх особистісного змісту. Трата постає інструментом встановлення взаємних зобов'язань між плем'ям і його верхівкою, дружніми племенами, природними силами, що оточують людину, інтеграції людини в більш широке соціальне і природне оточення; інструментом перетворення агресії у змагання в щедрості, спрямоване на задоволення бажань і потреб партнера, членів інших спільнот і, через встановлення взаємних зобов'язань, формування соціальної ієрархії.

Істотно розширює уявлення про соціальний зміст трати Ж. Батай. Трата постає як спосіб утилізації надлишку, що неминуче супроводжує процес розвитку складних, в тому числі й соціальних, систем. Вчений акцентує увагу на діалектиці протистояння: індивідуальне/колективне (частина/ціле, одиничне/загальне), на рівні принципів

«загальної політичної економії». Не мінімізація зусиль, витрат (індивідуалізоване капіталістичне суспільство), а *позбавлення від надлишку енергії, яке неминуче супроводжує зростання складних систем, постає джерелом трати.*

Включення в аналіз господарських відносин такого їх інструменту як трата дозволяє по-новому підійти до дослідження діалектики цілей господарювання. Адже, якщо орієнтація на індивідуалізовані виробництво (К. Маркс)/споживання (Ж. Бодрійяр) стикається з дефіцитом ресурсів, націлює людину економічну на мінімізацію витрат, то орієнтація на відтворення, безперервний розвиток людської спільноти як частини всесвіту (Ж. Батай) стикається з проблемою надлишку ресурсів, що нескінченно повторюється, та утилізуваних за допомогою дарування або трати.

Процес переходу від архаїчної до економічної суспільної формації, від натуральної до економічної форми господарювання знайшов найбільш яскраве втілення в Азійському (політарному) способі виробництва (АСП). Історики зустрічають його в стародавній Європі, Африці, доколумбовій Америці й Океанії. Більш того, як стверджує Ю. Семенов «... майже у всіх класових суспільствах, що цілком сформувалися, «азійський спосіб виробництва» найчастіше співіснував і переплітався з іншими антагоністичними способами виробництва» [19, с. 336]. Першим з учених, які дали економічний аналіз АСП, був Р. Джонс [Джонс, 1937]. К. Маркс розглядав АСП як вихідний в еволюції економічних способів виробництва [Маркс, 1959, с. 13]. Особливість АСП полягає в поліізоморфному поєднанні натуральної форми господарювання, що зберігається на родоплеменному рівні, з поширенням ієрархічних, бюрократизованих перерозподільних відносин на рівні державного управління, поєднанні двох способів виробництва і руху благ, общинного, натурального, реципрокного, і редистрибутивного, економічного. На рівні господарської системи формується гетерархія, заснована на протилежності базових принципів організації сільської земельної громади та держави. Симетричним відносинам на рівні громад протистоять центричні відносини в рамках державної організації. Принцип реципрокності (дар, трата) протистоїть принципу редистрибуції (здачі/роздачі). Редистрибутивні відносини надбудовуються над реципрокними. Принцип взаємності доповнюється принципом перерозподілу. Основне протиріччя АСП полягає в поєднанні відсутності приватної, в традиційному її розумінні, власності з наявністю експлуатації одних груп населення іншими.

Висловлювання К. Поланьї якнайкраще описує комплементарність інституційної структури АСП: симетрія і центричність «йдуть назустріч» взаємності і перерозподілу; інституційні моделі та поведінкові норми адаптуються один до одного. І поки соціальна організація рухається второваною колією, не виникає необхідності в індивідуальних економічних мотивах. Можна не побоюватися того, що хто-небудь стане ухилятися від роботи, поділ праці відбувається сам собою, а головне – забезпечуються більш ніж достатні матеріальні засоби для демонстрації загального достатку на всіх публічних святах. У подібних суспільствах немає місця ідеї прибутку, спроби

конкурувати і торгуватися суворо засуджуються, добровільний дар величається як вища з чеснот, а горезвісна «схильність до торгу та обміну» ніяк себе не виявляє. Економічна система є, по суті, лише простою функцією соціальної організації» [Поланьї, 2002, с. 62]. Відносини перерозподілу залежать від ступеня зосередження благ в одних руках і регулюються звичаями, законами, ситуативними рішеннями Центру. Вони припускають «стягування» товарів Центром з їх подальшим переміщенням з Центру.

Економічна форма господарювання, в теоретичних моделях представників мейнстріму сучасної економічної теорії, передбачає абсолютне домінування побудованих на раціональному розрахунку обмінних відносинах. Поєднання мінімізації власних витрат із прагненням до максимізації прибутку знаходить свою вихідну підставу в опорі на формалізацію і знеособлення відносин між економічними суб'єктами. Виражені в грошовій формі цінові параметри благ, що включаються в обмін через його економічні інструменти (купівлю і продаж), в поданні прихильників неокласичного напрямку економічної теорії знаходять значимість універсального, максимально формалізованого критерію визначення взаємних зобов'язань сторін взаємодії. Відповідний підхід породжує специфічну форму господарської культури – економічну культуру. Її носієм виступає людина економічна. Вивченню цього економічного феномену, втім, який існує лише на сторінках економічних трактатів, присвячений цілий пласт літератури. До його дослідження звертаються економісти, соціологи, психологи, антропологи, філософи.¹

Еволюцію культурно-етичних основ капіталізму простежує В. Зомбарт. «Першими формами капіталістичного підприємства, – стверджує вчений, – є ці розбійницькі походи [жителів італійських приморських міст – В.Л.] В.Л.]» [Зомбарт, 2005, с. 103]. «У перші століття Нового часу всі західноєвропейські нації також дотримувалися організованого у вигляді професії морського розбою ... каперство і морський розбій ... безперервно переходять одне в інше: Privateer стає Pirate, так само як і цей останній, в свою чергу, знаходить застосування на службі державі» [Зомбарт, 2005, с. 104]. Дрібне провінційне дворянство Франції рекрутувало зі своїх лав безстрашних корсарів. Знаменно, що слово «armateur» у французькій мові одночасно означає і власника корабля, і купця – власника вантажу, і каперського капітана, і морського розбійника. Далі В. Зомбарт зазначає: «Націями морського розбою par excellence в XVI і XVII століттях є, однак, Англія і новоанглійські держави в Америці» [Зомбарт, 2005, с. 105]. Морський розбій становив одну зі звичайних ділових галузей середньовічних торгових компаній. Далекі подорожі

¹ Див. напр.: Шаститко А. Модели человека экономической теории / А. Шаститко. – М. : ИНФРА-М, 2006. – 142 с.; Автономов В. Модель человека в экономической науке / В. Автономов. – СПб. : Экономическая школа, 1998. – 230 с.; Бункина М. Экономический человек / М. Бункина, А. Семенов. – М. : Дело, 2000. – 176 с.; Суименко Е. Homo economicus современной Украины. Поведенческий аспект / Е. Суименко, Т. Ефременко. – К. : ИС НАНУ, 2004. – 244 с.; Лаваль К. Человек экономический. Эссе о происхождении неолитализма / К. Лаваль. – М. : НЛО, 2010. – 432 с.

з метою відкриттів так само, по суті, були різновидом морського розбою. Лише слабо замаскованою формою розбою була торгівля з тубільцями. Цей розбій розглядається В. Зомбартом як прояви підприємницького духу, що дав поштовх формуванню капіталістичної, ринкової економіки. Втім, такого роду «підприємництво» ми можемо спостерігати і в більш ранні періоди історії людства. Однак до формування моделі ринкової економіки вони не привели і не могли цього зробити. В. Зомбарт стверджує, що причиною її становлення виступає наявність капіталістичного духу, що поєднує в собі міщанські чесноти і дух підприємництва. Міщанські чесноти – норми моралі, певні етичні принципи соціального життя перетворюються в необхідний культурний компонент, що забезпечує економічну взаємодію в суспільстві. Без цих поглядів і принципів, які формують гарного громадянина і батька сімейства, солідну і «обачну» ділову людину, лише на основі спрямованого до нестримної наживи підприємницького духу, формування ефективної ринкової економіки неможливе.

Мабуть, у найбільш вираженому вигляді зіткнення поглядів на сутність і зміст рушійних сил діяльності людини економічної й економічну культуру в цілому ми знаходимо в міфологемі «Невидимої руки» [Липов, 2011]. У метафорі основоположника класичної політекономії А. Сміта прихильники різних течій економічної науки шукають обґрунтування своїх поглядів. Кому належить та невидима рука, яка забезпечує злагоджену взаємодію безлічі учасників суспільного відтворювального процесу? За твердженням прихильників неокласичного течії, – ринку. Цільова раціональність безлічі незалежних економічних суб'єктів, що вступають у взаємодію між собою, здатна породити в якості свого ненавмисного наслідка ринковий порядок. Що каже про це сам А. Сміт? Намагаючись використати свій капітал максимально ефективно, економічний суб'єкт тим самим неминуче прямує до збільшення суспільного добробуту. «Зрозуміло, що зазвичай він не має на увазі сприяти суспільній користі й не усвідомлює, наскільки сприяє їй. Віддаючи перевагу підтримці вітчизняного виробництва, а не іноземного, він має на увазі лише свій власний інтерес, і, здійснюючи це виробництво таким чином, щоб продукт мав максимальну вартість, він переслідує власну вигоду, причому в цьому випадку, як і в багатьох інших, вона невидимою рукою направляється до мети, яка зовсім не входила в його наміри. Переслідуючи свої власні інтереси, він часто більш дійсним чином служить інтересам суспільства, ніж тоді, коли свідомо прагне збити це (виділено мною – В. Л.)» [Сміт, 2007, с. 443].

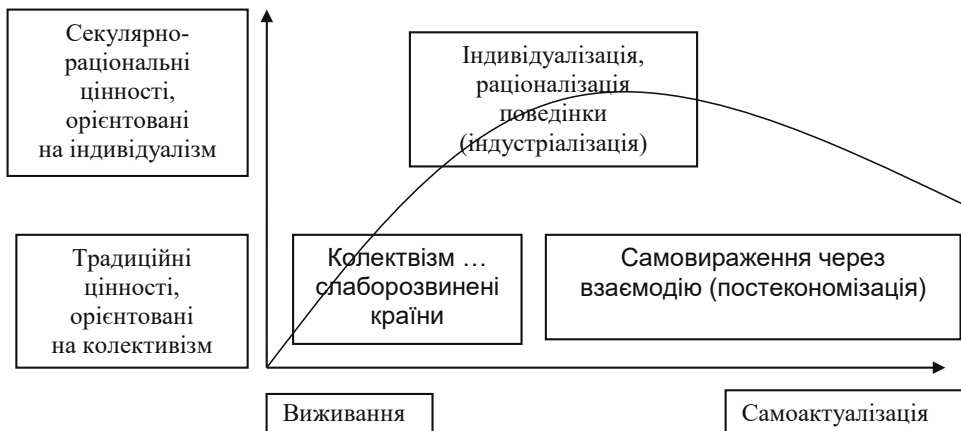
У висловлюванні, запозиченому із «Багатства народів», *ми не знаходимо безпосереднього зв'язку між «невидимою рукою» і ринком.* Більш того, в його ранньому творі, «Теорії моральних почуттів» «Невидима рука» зв'язується з Провидінням. «Не дивлячись на свою жадібність і свій егоїзм, – пише вчений, – не дивлячись на те, що вони [багаті – В. Л.] переслідують лише особисті вигоди, незважаючи на те, що вони намагаються задовольнити лише свої порожні і ненаситні бажання, використовуючи для цього працю тисяч, проте, вони поділяють з останнім бідняком плоди праці, вироблені за їх наказами. *Мабуть, якась невидима рука змушує їх брати участь в*

такому ж розподілі предметів, необхідних для життя, яке існувало б, якби земля була розподілена порівну між усіма людьми, що її населяють. ... Провидіння, розділивши землю між невеликим числом господарів, не забуло і про тих, кого воно лише на вигляд позбавило спадщини, так що вони отримують свою частку з усього, що виробляється землею (виділено мною – В. Л.) »[Смит, 1997, с. 185].

Дотримання в повсякденному господарському житті Духу Закону Божого, моральних норм постає тією невидимою рукою, яка інтегрує окремих незалежних індивідів в єдину соціальну спільноту, забезпечує її злагоджене існування. Таким чином, економічна культура виявляється значно багатшою від навичок цільового раціонального розрахунку, знаходить свою основу в *ціннісній раціональності*. Парадоксально, але витoki відмови неокласичної течії економічної теорії від етичних основ економічних відносин на користь раціонального егоїстичного розрахунку ми знаходимо в творі, присвяченому філософії моралі (ще раз нагадаємо, що перше згадування Невидимої руки ми знаходимо в «Теорії моральних почуттів» А. Смита).

Перспективи формування постеконімічної форми господарювання пов'язані з кардинальним перетворенням матеріально-технологічного середовища і відповідної трансформацією культури господарювання. [Инглхарт, с. 255–303]. Рис. 2 відображає динаміку соціальних орієнтацій у процесі соціально-економічного розвитку суспільства. На початковому етапі вони характеризуються посиленням індивідуалізму, як закономірного результату поширення в ході модернізації суспільства секулярно-раціональних цінностей. Однак надалі, в результаті переходу від цінностей виживання до цінностей самовираження, відбувається часткове повернення до комунітаристських соціальних орієнтацій.

Рис. 2. Зростання значущості комунітаристських орієнтацій ціннісної системи в процесі формування постеконіміки

Парадоксальна природа сучасної стадії еволюції господарської системи знаходить своє втілення у *формуванні* нової інституціональної моделі капіталізму – його гламурного варіанту [Іванов, 2011]. Цей процес знаменує поворот США і розвинених країн Європи від

деіндустріалізації до формування великомасштабних програм ре(нео)індустріалізації. Відбувається активне формування транснаціональних, глобальних за розмахом виробничо-збутової діяльності гламурно-промислових груп. До найбільш успішних серед них можна віднести Apple, HTC, RIM, Nokia, Intel, HP, Samsung. *Виробництво реальних продуктів як інструмент забезпечення успіху в бізнесі йде на другий план.* Надприбутки корпорацій гламурного капіталізму досягаються за рахунок завищення цін на них шляхом *цілеспрямованого управління споживчою поведінкою через віртуалізацію свідомості потенційних клієнтів.* Інструментами виступають міфологізація свідомості через нав'язування таких еталонів споживання, як *блондиністість* (цілеспрямоване формування зовнішності як інструменту управління свідомістю партнерів по спілкуванню), *розкіш* (ексклюзивне споживання виходить за межі функціональності), *екзотика* (створення еталонів побуту, що долають обмеження буденності), *еротика* (насичення сексуальністю), *рожеве* (радикальне кольорове рішення). Одночасно через різноманітні рейтинги, хіт-паради, конкурси формується «Велика десятка» *штучно нав'язуваних споживачеві ієрархій пріоритетів*, які в свою чергу структурують комунікації, мотивації, споживчі переваги, перетворюють суб'єктивні віртуальні подання в медійну і ринкову реальність – тренд, моду. Вже не створення продукту, реклама бренду, а формування моди на нього, коли поведінку споживача визначають не об'єктивні якості товару, а нав'язана суспільству його оцінка як ексклюзиву перетворюється в знаряддя успіху на ринку. Гламурний капіталізм постає реакцією на глобальні фінансові кризи, породжувані спекулятивним характером фінансового капіталу, який захопив домінуюче становище у світовій економіці. Його можна розглядати як спробу вимушеного часткового повернення до закладених у католицькому світовченні принципів соціального виправдання прибутку, отриманого в результаті виробничої діяльності.

Відбувається розширення спектру інструментів, що забезпечують рух благ у суспільстві. В рамках процесу економічної діяльності досягається їх амбівалентність з точки зору ставлення учасників, що включаються в економічну взаємодію. Те, що для виробників зберігає значення вартості, для споживачів набуває ціннісної значимості. У кінцевому підсумку, те, що з боку споживача постає як трата, з точки зору виробника є надприбутковим економічним обміном (продаж). Чим подібна трата відрізняється від стандартного акту економічної покупки товару? Споживач погоджується на невідповідність вартісних еквівалентів зустрічних потоків благ і знаків вартості. Вона виправдовується готовністю платити більше за створюваний, завдяки благу, що купується, ексклюзивний індивідуальний образ. У свою чергу цей образ використовується в якості інструменту формування та підтримки соціальних зв'язків. Виробник гламурного блага в даному випадку приймає на себе роль верховного посередника між індивідом і тими «вищими силами», які здатні наділити або підтвердити особливий соціальний статус споживача. З протилежного боку тратами є і витрати корпорацій на різноманітні маркетингові заходи, що не передбачають безпосереднього повернення

еквівалента вартості, але спрямовані на формування відповідного образу компанії, продукту. Діяльність різного роду некомерційних організацій, місцевих громад, благодійних фондів, волонтерських структур здійснюється на основі дару, радіус поширення якого виходить далеко за рамки ближнього оточення.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Дослідження впливу культури в процесі еволюції форм господарювання на організацію господарської діяльності людини, перш за все його інституціональної складової, дозволило поглибити розуміння механізмів та інструментарію його здійснення. Результати складають основу вдосконалення організації взаємодії елементів інституціональної складової економічної системи. Формування моделі гламурного капіталізму відбиває зростання ролі та значення культурного чинника в процесі становлення, розвитку та гетерогенізації сучасних форм економічних та постеконічних відносин.

Список використаних джерел

1. Батай Ж. Проклятая доля / Ж. Батай. – М. : Логос, 2003. – 208 с.
2. Бенедикт Р. Хризантема и меч: модели японской культуры / Р. Бенедикт. – СПб. : Наука, 2007. – 360 с.
3. Годелье М. Загадка дара / М. Годелье. – М. : Восточная литература, 2007. – 295 с.
4. Джонс Р. Экономические сочинения / Р. Джонс. – М. : Соцэкгиз, 1937. – 370 с.
5. Зарубина Н.Н. Социально-культурные основы хозяйства и предпринимательства / Н. Зарубина. – М. : Магистр, 1998. – 360 с.
6. Иванов Л. Гламурный капитализм: логика «сверхновой» экономики / Л. Иванов // Вопросы экономики. – 2011. – № 7. – С. 44–61.
7. Инглхарт Р. Модернизация, культурные изменения и демократия / Р. Инглхарт, К. Вельцель. – М. : Новое издательство, 2011. – 464 с.
8. Культурология. Энциклопедия. В 2-х т. Т. 1. – М. : РОССПЭН, 2007. – 1392 с.
9. Липов В. Невидима рука чого ... або кого? Від взаємного пристосування до інституційної комплементарності / В. Липов // Економічна теорія. – 2011. – № 3. – С. 21–35.
10. Липов В. Институциональная комплементарность и гетерогенизация цивилизационных моделей экономического развития / В. Липов // Формування ринкової економіки. – 2014. – № 31.1. – С. 125 – 135.
11. Липов В. Институциональная комплементарность социально-экономических систем / В. Липов. – Х. : Изд-во ХНУ имени В. Н. Каразина, 2011. – 484 с.
12. Липов В. Множественность денежных систем как инструмент гетерогенизации институциональной составляющей СЭС / В. Липов // Економічний вісник Національного гірничого університету. – 2013. – № 1. – С. 25–33.
13. Липов В. Мотивація інституціональних змін у трансформаційній економіці. Монографія / В. Липов. – Х. : НФаУ, 2004. – 184 с.
14. Маркс К. К критике политической экономии / К. Маркс // К. Маркс, Ф. Энгельс. Соч. 2-е изд. – Т. 13. – М. : Политиздат, 1959. – С. 1–167.
15. Мосс М. Очерк о даре / М. Мосс // Мосс М. Общества. Обмен. Личность: Труды по социальной антропологии. – М. : Восточная литература, 1996. – С. 83–222.

16. **Нейсбит Р.** География мысли / Р. Нейсбит. – М. : Астрель, 2012. – 285 с.
17. **Полянй К.** Великая трансформация: политические и духовные истоки нашего времени / К. Полянй. – СПб. : Алетея, 2002. – 320 с.
18. **Полянй К.** Экономика как институционально оформленный процесс / К. Полянй // «Великая трансформация» Карла Полянй: прошлое, настоящее и будущее. – М.: Изд-во ГУ ВШЭ, 2006. – С. 55–91.
19. **Семёнов Ю.** Политарный («Азиатский») способ производства: сущность и место в истории человечества и России / Ю. Семенов.– М. : Волшебный ключ, 2008. – 401 с.
20. **Зомбарт В.** Буржуа: к истории духовного развития современного экономического человека / В. Зомбарт // Зомбарт В. Собр. соч. в 3-х т. Т. 1. – СПб. : Владимир Даль, 2005. – С. 23–477.
21. **Смит А.** Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М. : Эксмо, 2007. – 958 с.
22. **Смит А.** Теория нравственных чувств / А. Смит. – М. : Республика, 1997. – 351 с.
23. **Сорокин П.** Социальная и культурная динамика / П. Сорокин. – СПб. : ИРХГИ. 2000. – 1056 с.

References

1. **Bataj Zh.** Proklyataya dolya / Zh. Bataj. – М. : Logos, 2003. – 208 s.
2. **Benedy`kt R.** Хры`зантама і mech: modely` yaponskoj kul`туры / R. Benedy`kt. – Spb. : Nauka, 2007. – 360 s.
3. **Godel`e M.** Zagadka dara / M. Godel`e. – М. : Vostochnaya literatura, 2007. – 295 s.
4. **Dzhons R.** Ekonomy`chesky`e sochy`neny`ya / R. Dzhons. – М. : Soczægky`z, 1937. – 370 s.
5. **Zaruby`na N.N.** Socy`al`no–kul`turnye osnovY hozyajstva i predpry`ny`matel`stva. – М. : Magy`str, 1998. – 360 s.
6. **Ivanov L.** Glamurnyj kapy`taly`zm: logy`ka «sverxnovoj» ekonomy`ky` / L. Ivanov // Вопросы экономы`ky`. – 2011. – # 7. – S. 44–61.
7. **Inglxart R.** Moderny`zacy`ya, kul`turnye izmeneny`ya i demokraty`ya / R. Inglxart, K. Vel`cel`. – М. : Novoe izdatel`stvo, 2011. – 464 s.
8. **Kul`turology`ya.** Ency`klopedy`ya. V 2–h t. Т. 1. – М. : ROSSPEN, 2007. – 1392 s.
9. **Lypov V.** Nevy`dy`ma ruka chogo ... abo kogo? Vid vzayemnogo pry`stosuvannya do insty`tucijnoyi komplementarnosti / V. Lypov / – Ekonomichna teoriya. – 2011. – # 3. – S. 21–35.
10. **Lypov V.** Ёnstytucy`onal`naya komplementarnost` i geterogeny`zacy`ya cy`vy`ly`zacy`onnyh modelej ekonomy`cheskogo razvy`ty`ya / V. Lypov // Formuvannya ry`nkovoyi ekonomiky`. – 2014. – # 31.1. – S. 125 – 135.
11. **Lypov V.** Insty`tucy`onal`naya komplementarnost` socy`al`no–ekonomy`chesky`h sy`stem / V. Lypov. – Kh. : Izd-vo KhNU imeny` V. N. Karazy`na, 2011. – 484 s.
12. **Lypov V.** Mnozhestvennost` denezhnyh sy`stem kak instrument geterogeny`zacy`y` insty`tucy`onal`noj sostavlyayushhej SES / V. Lypov // Ekonomichny`j visny`k nacional`nogo girny`chogo univerty`tetu. – 2013. – # 1.– S. 25–33.
13. **Lypov V.** Moty`vaciya insty`tucional`ny`h zmin u transformacijnij ekonomici. Monografiya / V. Lypov. – Kh. : NFaU, 2004. – 184 s.

14. **Marks K.** K kry`ty`ke poly`ty`cheskoj ekonomy`y` / K. Marks // K. Marks, F. Engel`s. Soch. 2-e y`zd. – T. 13. – M. : Poly`tizdat, 1959. – S. 1–167.
15. **Moss M.** Ocherk o dare / M. Moss // Moss M. Obshhestva. Obmen. Ly`chnost`: Trudy po socy`al`noj antropology`y`. – M. : Vostochnaya ly`teratura, 1996. – S. 83–222.
16. **Nejsby`t R.** Geografy`ya mysly` / R. Nejsby`t. – M. : Astrel`, 2012. – 285 s.
17. **Polan`y` K.** Vely`kaya transformacy`ya: poly`ty`chesky`e i duhovnye i`stoky` nashego vremeny` / K. Polan`y`. – SPb. : Aleteja, 2002. – 320 s.
18. **Polan`y` K.** Ekonomy`ka kak insty`tucy`onal`no oformlennyj process / K. Polan`y` // «Vely`kaya transformacy`ya» Karla Polan`y`: proshloe, nastoyashhee i budushhee. – M.: Izd-vo GU VShE, 2006. – S. 55–91.
19. **Semënov Yu.** Poly`tarnyj («Azy`atsky`j») sposob proy`zvodstva: sushnost` i mesto v istory`y` chelovechestva i Rossy`y` / Yu. Semenov. – M. : Volshebnyj klyuch, 2008. – 401 s.
20. **Zombart V.** Burzhua: k istory`y` duxovnogo razvy`ty`ya sovremennogo ekonomy`cheskogo cheloveka / V. Zombart // Zombart V. Sobr. soch. v 3-h t. T. 1. – SPb. : Vlady`my`r Dal`, 2005. – S. 23–477.
21. **Smit A.** Issledovany`e o pry`rode i pry`chy`nah bogatstva narodov / A. Smit. – M. : Eksmo, 2007. – 958 s.
22. **Smit A.** Teory`ya npravstvennyx chuvstv / A. Smit. – M. : Respubly`ka, 1997. – 351 s.
23. **Soroky`n P.** Socy`al`naya i kul`turnaya dinamy`ka / P. Soroky`n. – SPb. : IRXGY`. 2000. – 1056 s.